

YIS (YIŞ ?) (ʏɪʂ) / YİS¹ (ʏɪʂ) / YİS (ɪɪʂ) / YİŞ (ʏɪʂ)
KELİMESİ VE AKRABALARI ÜZERİNE

Osman Fikri SERTKAYA*

ÖZET

Çağdaş Türk lehçelerinden Sahalar (Yakut) Türkçesinde *sis*, Hakas Türkçesinde *çıs*, Şor Türkçesinde *çış*, Kırgız Türkçesinde *cış* şeklinde geçen ve "orman" anlamında kullanılan kelime, aynı anlamda eski Türkçenin runik harfli metinlerinde de *yis* (*yış* ?) [Y²S²; Y²YS²], *yis¹* (*yış* ?) [Y²YS¹], *y²iş* [Y²YŞ], *yis* (*yış*?) [Y¹YS¹] ve *yis* (*yış* ?) [Y¹YS¹] şekillerinde görülmektedir. Kelimenin Çağdaş Türk lehçelerinde *sis*, *çıs*, *çış*, *cış* gibi şekillerde geçmesinin yanında Eski Türkçede de beş ayrı imlâ ile (*a*)*ltun yis*, *altun y²iş*, (*a*)*ltun yış*, *çogay y²iş*, *k(a)d(ı)rk(a)n y²iş*, *kögmen y²iş*, *kögmen yış*, *soņa y²iş*, *ötük(e)n y²iş*, *öt(ü)k(e)n y²iş*, *öt(ü)k(e)n yis* gibi kullanılışlarda tespit edilmesi, "eğer bugün Çağdaş Türk lehçeleri varsa, dün de tarihî Türk lehçeleri vardı" sonucuna varmamızı sağlamaktadır.

ANAHTAR KELİMELER:

Yakut-sis, *Hakas-çıs*, *Şor-çış*, *Kırgız-cış*

ABSTRACT

ON THE WORD YIS (YIŞ ?) (ʏɪʂ) / YİS¹ (ʏɪʂ)
/ YİS (ɪɪʂ) / YİŞ (ʏɪʂ) AND ITS DERIVATIVES

This word which occurs in the contemporary Turkic dialects such as *sis* in Sakha (Yakut) Turkish, *çıs* in Khakass Turkish, *çış* in Shor Turkish and *cış* in Kirghiz Turkish meaning "woods" we find the derivatives of the same word with the same meaning in the Turkic Runic texts such as *yis* (*yış* ?) [Y²S²; Y²YS²], *yis¹* (*yış* ?) [Y²YS¹], *y²iş* [Y²YŞ], *yis* (*yış*?) [Y¹YS¹] and *yis* (*yış* ?) [Y¹YS¹]. In addition to its derivatives in the contemporary Turkic dialects such as *sis*, *çıs*, *çış* and *cış* since it appears in Old Turkic in the following five spellings: (*a*)*ltun yis*, *altun y²iş*, (*a*)*ltun yış*, *çogay y²iş*, *k(a)d(ı)rk(a)n y²iş*, *kögmen y²iş*, *kögmen yış*, *soņa y²iş*, *ötük(e)n y²iş*, *öt(ü)k(e)n y²iş*, *öt(ü)k(e)n yis*, we come to conclusion that "there must have been historical Turkic dialects, since there contemporary Turkic dialects"

KEY WORDS

Sakha (Yakut)-sis, *Khakass-çıs*, *Shor-çış*, *Kirghiz-cış*

* Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü.

Sayın Hulki Cevizoğlu'nun ATV'de sunduğu 'Ceviz Kabuğu' programına 2002 Haziran-Temmuz aylarında bir kaç kez konuk olan Yüksek İnşaat Mühendisi Kâzım Mirşan Eski Türkçe metinlerde **YİŞ** diye bir kelimenin olmadığını, ayrıca birçok kişi tarafından **YİŞ** ve **YİŞ** şekillerinde okunan bu kelimenin de '**orman**' anlamına gelmediğini söyledi. "**Türk Tarihi'nde 'orman' diye yış sözü hiçbir yerde kullanılmıyor, yoktur; yani ne geçmişimizde vardır, ne geleceğimizde vardır, hiçbir yerde yok**" ve "**Bugünkü Türk lehçelerinin hiçbirinde yok yış'ın orman olduğu**" diyerek de bu görüşünü pekiştirdi.¹

Acaba K. Mirşan'ın bu iddiaları doğru muydu? Doğru değil ise doğrular neler idi? Gerçekten de tarihî Türk lehçelerinde *yıs ~ yış* ve *yis ~ yiş* şekillerinde geçen bir kelime veya bu kelimenin yaşayan Türk lehçelerinde ses değişimleri ile *sis ~ siş; çis ~ çis; çis ~ çiş; d'ış ~ d'ış; ciş ~ ciş* olarak geçen çağdaş şekilleri "orman" anlamına gelmiyor muydu? Zaman zaman derslerimde öğrencilerimle paylaştığım bu konudaki görüşlerimi bu küçük yazımda meslektaşlarımla da paylaşmak istiyorum.

I. Merhum Prof. Dr. Osman Nedim Tuna Genel Türkçedeki kelime başı y- sesinin Türk lehçe ve şivelerindeki gelişme ve değişmelerini şu cümlelerle ifade etmiştir: "Mahmud Kaşgari, Oğuzların kelime başındaki y'nin yerine c kullandığını kaydettiği gibi, Orta Türkçenin başında y yerine ç kullanıldığına dair **Oğuz Kağan Destanı** tanıklık etmektedir. Bundan başka bugün, <Eski Türkçe'nin> kelime başı y'leri Yakutça ve Çuvaşçada s ve s' ile; Altay (Oyratça)'da d', Kazakçada j, başta Kırgızca olmak üzere birçok şivede c, Tuva ve Hakasçada ç, Balkarcada dz ile karşılanır."² **Buna göre eski Türkçe yis ~ yiş; yıs ~ yış şekillerinin;**

a) Yakut Türkçesinde sis ~ siş şeklinde geçmesi gerekir.

sis 3) les na vozvişennosti [tepelerdeki orman], les v goritskoy mestnosti [dağlık yerlerdeki orman]; *sihi bıha tıs-* perevalit çerez lesistuyu vozvişennost [Ormanlı tepeyi (dağı) aşmak], bk. P. A. Sleptsova, *Yakutsko-Russkiy Slovar (Sahalu-Nuuççalı Tıld'ıt)*, [Yakutça-Rusça Sözlük], Moskova, 1953, s. 327.

b) Hakas Türkçesinde çis ~ çis şeklinde geçmesi gerekir.

çis [ЧЫС] I gustoy les [balta girmemiş orman]; yerel. çern' [dağdaki ovanın ormanı] krş. tayga. bk. Nikolay Aleksandroviç Baskakov, *Hakassko-Russkiy Slovar* [Hakasça-Rusça Sözlük], Moskova, 1953, s. 327.

¹ Hulki Cevizoğlu, **Tarih Türklerde Başlar. Türk Dilinin Kökeni**, Ceviz Kabuğu yayınları, Ankara, 2002, s. 108; 139-140 ve 275-276.

² Osman Nedim Tuna, **Sümer ve Türk Dillerinin Târihi İlgisi ve Türk Dili'nin Yaşı Meselesi**, Ankara, 1997, s. 37.

çıs [ЧЫС] 1 çern' [dağdaki ovanın ormanı], gustoy les [balta girmemiş orman]; bk. Viktor Yakovleviç Butanayev, *Hakassko-Russkiy İstoriko-Etnograficeskiy Slovar* [Hakasça-Rusça Tarihî Etnografik Sözlük], Abakan, 228a.

c) Şor Türkçesinde çıs ~ çış şeklinde geçmesi gerekir.

çış Sık orman, balta girmemiş orman, kara orman. bk. Nadejda Nikolayevna Kurpeşko Tannagaşeva-Şükrü Haluk Akalın, *Şor Sözlüğü*, Türkoloji Araştırmaları: 2, Sözlük Dizisi: 1, Adana, 1995, s. 19b; E. F. Çıspıyakov, "Folkloriye, ğudojestvenniye i bitoviye şorskiye tekstı [Şorların folklorik, edebî ve günlük hayatla ilgili metinleri]", *Şorskaya Filologiya i Sravnitelno-Sopostavitelniye İssledovaniya* [Şor Filolojisi ve Karşılaştırmalı Dil Araştırmaları], 1, Novosibirsk, 1998, metin: s. 174, str. 14 **Çış çerbe parcalar**. sözlük: s. 195b **çış gustoy les, çern**". çış. 1. 14.

ç) Teleüt Türkçesinde d'iş ~ d'iş şeklinde geçmesi gerekir.

d'iş Orman, Tayga ormanı; **d'işta** Ormanlı. bk. L. T. Ryumina Sırkaşeyeva, N. A. Kuçıgaşeva, *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, Ankara, 2000, s. 29.

d) Kırgız Türkçesinde ciş ~ ciş şeklinde geçmesi gerekir.

ciş gustoy [balta girmemiş, yoğun, sık, gür], sploşnoy [bütünüyle, tamamıyla]; **ciş urganday çığıptır** : (bitkiler hakkında) çok sık, yoğun bitmiş; **ciş urganday kalñ tokoy** : balta girmemiş yoğun orman; **ciş urganday köp kişi** : kalabalık; **ciş-ciş** : sıklık, yoğun; **ciştan ciş** : Çok çok. Konstantin Kuzmiç Yudahin, *Kirgizsko-Russkiy Slovar = Kırgızça-Orusça Sözlük*, Moskova, 1965, 285a.

Ses denklilerine göre Çağdaş Türk lehçelerinin sözlüklerinden verdiğimiz bu örnekler Göktürk harfli metinlerde **YIS (YİŞ ?) ~ YİS¹ ~ YİS ~ YİŞ** şekillerinde geçen ve bir çok araştırmacı tarafından **YİŞ** ve **YİŞ** olarak okunan bu kelimenin Eski Türkçede de "orman" anlamına geldiğini göstermektedir. Ancak Türk lehçelerinde "orman" anlamına gelen başka kelimeler de vardır. onları da burada gösterelim.

a) Altay Türkçesi

ağaş : ağaç, ağaçtan yapılmış; **üzüt ağaş** mürver ağacı, **karçı ağaç** : 1. haç, 2. orman; **bütken ağaş** yetişmiş orman. *Oyrotsko-Russkiy Slovar* [Oyrotça (=Altayca)-Rusça Sözlük], N. A. Baskakov Ve T. M. Toşakova, Koskova, 1947, s. 12a. Bu sözlükte **koñi ağaş** madde başı yok.

gustoy les : **koñi ağaş** bk. *Russko-Altayskiy Slovar / Orus-Altay Sözlük* [Rusça-Altayca Sözlük], M. 1964, s. 120b.

b) Tuva Türkçesi

şırğay arıg büyük ağaçların bulunduğu balta girmemiş orman. Ethem Rahimoviç Tenişev, *Tuvinsko-Russkiy Slovar* [Tuvaca-Rusça Sözlük], s. 590a.

gustoy les : **şırğay arıg** bk. D. A. Monguş, *Russko-Tuvinskiy Slovar / Oris-Tiva Slovar* [Rusça-Tuvaca Sözlük], M. 1980, s. 125a.

c) Tofalar Türkçesi

arıg I [arı] : ovadaki, nehir deresindeki orman. (12b); **les** [orman] : (dağda) Tayga; (vadide ise) arıg (174a) Valentin İvanoviç Rassadin, *Tofalarskiy-Russkiy Slovar / Slovar Russko Tofalarskiy* [Tofalar Türkçesi - Rusça Sözlük/ Rusça-Tofalar Türkçesi Sözlük], İrkutsk, 1995, s. 12b;

* * * * *

II. Önce Eski Türkçede 'bitki, çalı, çalılık, ağaç, orman' anlamına gelen kelimeler üzerinde durulur.

I. 1

Runik metinlerde Tonyukuk yazıtının 4. ve 27. satırları ile Şine-Usu yazıtında olmak üzere sadece üç yerde geçer.

a) datif eki ile: **ı-қа**

(a)t(i)ğ : ıқа : b(a)yur (e)rt(i)m(i)z (Ton. I K 3)

b) lokatif eki ile: **ı-da**

ıda t(a)şda : қ(a)lm(ı)şı : қubr(a)n(ı)p : y(e)tiyüz boldı : (Ton. I B 4)

ıda қ(a)b(ı)ş(a)l(ı)m (ŞU D 10-11)

Sir Gerard Clauson *XIII. Yüzyıl Öncesi Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserinde bu runik kullanışlar ve daha sonraki Uygur ile Karahanlı devri örnekleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir.³

ı 'çalı, çalılık'

ı: genellikle 'bitkiler' olarak çevirilmekte, ancak metinler ot ile ağaç arası bir şey, muhtemelen 'çalı, çalılık' (teklik veya topluluk ismi) anlamında kullanıldığını göstermektedir; sadece aşağıdaki gibi kaydedildi.

G ö k t ü r k : VIII. yy. **ıda: taşda: kalmışı**: 'çalılıkta ve taş çölünde kalmış olanları' T 4; **atıg ıka: bayu:r ertimiz** 'atları çalılığa bağladık' T 27:

U y ğ u r : VIII. yy. **ıda kavuşalım** 'çalılıkta toplanalım' Şu. D 10-11; VIII. yy. vd. Man.-A **bés törlüg ıda ığaçda** 'beş çeşit çalı ve ağaçta' M I 8, 19-20; **kaltı ıg yanı yérden témin örtürürçe** 'yeni dikili yerden hemen çalı

³ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 1a-b.

yetiştirircesine' *M I* 14, 10; **bir narwan (?) athğ ı** 'narwan (?) adlı bir çalı (Farsça *nārwān* 'karaağaç çalısı, *Ulmus montana*') *Man.-uig. Frag.* 400, 4; **ol ı uçında olurdu** 'o çalının üstüne oturdu' *Man.-uig. Frag.* 401, 1; **Man. ne tağları ı ığaç kaya kum barı** 'ne dağlar, çalılar, ağaçlar, kayalar ve kum varsa hepsi' *M III* 8, 3-4 (II) Bud. (yetişen meyveler) **ı ığaçda** *U I* 27, 5; **ı tarıg** 'çalılar ve sürülmüş toprak' *U I* 27, 3; *U II* 77, 27; *TT IV* 10, 6; *TT VIII* K. 4; ve başka tekerrürler:

H a k a n l ı : XI. yy. **yı: yığa:ç** 'birbirine dolaşmış ağaçlar' için söylenir (*mā'lafta mina'l-şacar*), esasen **yigi:** 'çalıyla kaplı' (*mutarāşş*) ama kısaltılmış olarak Kaş. III 216 (muhtemelen yanlış bir etimoloji); bir diğer tekrar Kaş. III 25 (**yigi:**).

II. ığaç 'ağaç'⁴

ığaç (ığa:ç) aslen 'ağaç', Uyğurcada özellikle **ı: ığaç** ibaresinde 'çalılar ve ağaçlar'; buradan 'odun (genel), bir odun parçası'. En azından XI. yy.'dan sonra kelime ayrıca büyük bir uzunluk ölçüsü olarak da kullanılmıştır, ananevî olarak 4 veya 5 millik bir fersenk'tir, belki de aslında 'bir saatlik seyahat' gibi bir zaman-mesafe ölçüsüdür; iki anlam arasında herhangi bir semantik bağ bulmak güçtür. Fonetik tarihi de **ığla:-**'inki gibidir, **ığla:-** maddesine bk. XI. yy'dan önce biçim devamlı olarak **ığaç** idi, ancak Hakaniyede şimdi sadece Merkezî Güney dil grubunda Özbekçede **yagaç**⁵ 'odun' ('ağaç' için Farsça *daraht* kullanılır) olarak ve Çuvaşçada *yavāş/yivāç* (**yavaş, yivasy**) *Aşmarin, IV* 161, 297, olarak kullanılan protez y- ile birlikte **yığaç** oldu. Diğer bütün çağdaş dil gruplarında Merkezî Kuzey-doğu dil grubundaki ve Merkezî Kuzey dil grubundaki -ç varyasyonuyla birlikte biçim **ağaç**'tır.

G ö k t ü r k : VIII. yy. **çından ığaç kelürüp** 'kütüklerce sandal(ağacı)-odunu getirip' *II G II*; **at yete: yağağın ığaç tutunu: ađtu:rtım** 'adamları atlarının önünde onları çekerek ve ağaçlara tutunarak tırmandırdım' *T 25*: VIII. yy. ve devamı **çıntan ığaç üye: olu:ru:pan** 'bir sandal-odunu ağacı üzerine oturup' *Irk B 4*; ve diğer tekerrürler, anlamı 'ağaç' *Irk B 14, 56*; Manice **bés törlüg ot ığaç** 'beş çeşit sebze ve ağaç' *Chuas. 59, 317*; **ı ığaç** *M III 14, 12 (i)*:

U y ğ u r : Mani-A. (aynı ateş gibi) **ığaçda ünüp ığaçağ örteyür** 'odundan çıkar ve odunu yakar' *M I 7, 2*; **ı ığaç** *M I 8, 19; 13, 8*; Mani. **ı ığaç** *M II 12, 5*; Budist. **ı ığaç** 621, 5; **ığaç** 'davul tokmağı' *Suv. 375. 7*; **uzun sıruk ığaç başında** 'bir uzun sırığın tepesinde' *USp. 104, 12-13*; ve diğer tekerrürler, *TT VI 323; Pfahl. 8, 10*; Sivil. **küzki ığaç yanjusı** 'ağaçların sonbahardaki hişirtısı' *TT I 134*; **ığaç** 'odun' beş unsurdan birisi olarak ve Müşterî (*Jupiter*) gezegeni için

⁴ Sir Gerard Clauson, a. g. e., s. 79b-80a.

⁵ Sir Gerard Clauson Kiril harfli Özbek imlâsına göre **yoğoç** şeklinde transkripsiyonlamış!

mecaz olarak *TT VII I*, 32, ve 79 (**yığaç** olarak yazılır); 10, 6; **kara kaç ığaç kasıkım** 'bir siyah kaç ağacının kabuğu' *HI* 26:

H a k a n l ı : XI. yy. **yığaç** *al-ḥaşab* 'odun'; **yığaç** *zakaru'l-racul* 'bir adamın penisi'; **yığaç** *al-farsah mina'l-ard* 'bir fersenk yer'; dolayısıyla **bi:r yığaç ye:r** 'bir fersenk yer' denir; **yığaç** *al-şacar* 'bir ağaç'; dolayısıyla **üzüm yığacı: şacaru'l-'inab** 'bir şarap' ve **yağa:k yığa:çı: şacaru'l-cawz** 'bir fındık ağacı' denir; **yığa:ç -a:-** ile daha iyi yazılıştır (*acwad*) *Kâşgarlı. III* 8; **yı:ğaç, yığaç III** 28'in alternatif bir biçimi (*luğa*); ve yaklaşık 120 diğer tekrür : **KB** (yeşil kapaklar) **kurumış yığaçlar** 'kuru ağaçlar' 70; **yemişsiz yığaç** 'meyvesiz ağaç' 245: XIII. yy. (?) *Atebet. yemişsiz yığaç* 323, 324; *Tefsîr. ağaç / yağaç / yığaç* (1) 'ağaç'; (2) 'kiriş'; (3) 'fersenk' 37, 132, 133: XIV. yy. *Muh. (?) naccâr* 'marangoz' **ığa:ç** (ünlülleştirilmemiş) **yoncı: Rif.** 158 (sadece); *al-'aşâ* 'baston, asa' **ığa:ç** 173; *al-farsah ığa:ç* 178:

Ç a ğ a t a y : XV. yy. ve devamı. **yığaç** eğer bir adam belli bir yerde durursa ve başka iki kişi o bağırduğunda duyabilecek şekilde iki tarafında durursa bu uzaklığın üç katına (*üç martaba bu mikdarın*) **yığaç** (alıntılar) denir; ve ayrıca *bannâ arşün ... karı ma'nāsına* 'bir inşaatçının dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan eski bir ölçü birimi (*cubit*, yaklaşık 30 inç) (alıntı) *Vel.* 413 (sonraki bir hatadır, mısra 12.000 *kari*'yi bir **yığaç** olarak tanımlamaktadır); **yığaç** (1) *çüb* 'odun'; (2) *farsâng* 'fersenk' *Sanglâh.* 150b. 3 (alıntılar):

X â r e z m : XIII. yy. **yığaç** 'ağaç' *Ali* 49: XIII. yy. (?) **ığaç** (bir kez **yığaç** yazılmıştır) 'ağaç' yaygındır *Oğuz Kağan D.:* XIV. yy. **ağaç / yığaç** 'ağaç, fersenk' *Qutb* 4, 90; *Nahc.* 24, 2; 186, 13:

K o m a n : XIV. yy. **ağaç** 'ağaç; odun, kiriş, direk, (eyer/semer)-ağacı' *CCI, CCG; Gr.* 28 (alıntılar):

K ı p ç a k : XIII. yy. *al-şacara wa'l-ḥaşab wa'l-'aşâ ağa:ç* *Houtsma.* 7, 10: XIV **ağaç** *al-'aşâ wa'l-şacar*; **alma: ağacı:** 'elma ağacı' denir *Id.* 17: XV. yy. *al-'aşâ ağaş Kavânîn.* 31, 7; 39, 8; **alma: ağa:şı:** 'nda olduğu gibi *al-şacar ağaş:* ve **ağa:ş** *al-ḥaşab Kavânîn.* 59, 3; *carid* 'bir soyulmuş hurma ağacı dalı' **ağaş** *Tuhfet.* IIb. 10; *ḥaşab* aynı şekilde 14b. I; *'aşâ* aynı şekilde 25b. 3:

O s m a n l ı : XIV. yy. ve devamı. **ağaç** 'ağaç; değnek, değneğin vuruşu' ve iki kez (XIV. yy. ve XVI. yy.) 'fersenk'; bütün dönemlerde ortak olarak *TTS I* 5; *II* 7; *III* 4-5; *IV* 5.

* * * * *

III. Kelime Sir Gerard Clauson tarafından sözlüğüne kalın sıralı olarak **yış** şeklinde madde başı alınmıştır.

III. yış⁶

yı:ş 'dağ ormanı', dağın ormanla kaplı ancak ağaçsız çimenli vadileri de olan yüksek kısımları (bk. K. Czegledy, "Çogay-quzı, Qara-qum, Kök-öng", *Acta Orient. Hung.* XV/1-3, s. 55). Aynı anlamda Kuzey-Doğu dil grubu Alt., Leb., Tub.'da da yaşar *R III* 497; Hak. **çıs**.

G ö k t ü r k : VIII. yy. Genellikle coğrafi isimlerde bulunur, **Altu:n yış** *T* 20, vb.; **Ötüken yış** *I G* 3, vb., ve diğerleri; (Doğuda gün doğusuna, Batıda gün batısına, Güneyde Çine) **yırya: yış[ka: tegi:]** "Kuzeyde dağ ormanlarına" *Ongin* 2: VIII. yy. vd. *Irk B* 17 (**kör-**):

H a k a n i y e : XI. yy. *al-şa'üd* 'yüksek yer'; **é:n** (aynen böyle) *al-habūt*; **art** *al-'aqaba* 'sarp bir dağ yolu, geçit' *Kâşgarlı: III* 4 (açıkça bozuk); **yı:ş** *al-habūt*; buradan **art yı:ş** *al-şa'üd wa habūta* (aynen böyle) denir *III* 143 (her iki kayıt da karmaşıktır; *Kâşgarlı*: muhtemelen gerçek bir **yı:ş** görmemiştir, belki de **art**'ın 'yüksek kıraç bölgeler' ve **yı:ş**'ın da kayalık sırtlar arasındaki 'daha verimli yerler' olduğunu zannetmiştir):

K o m a n c a : XIV. yy. **yış** 'açık ekilmemiş arazi' CCG; *Gr*.

* * * * *

IV. Eski Türkçe runik metinlerde **YIS (YİŞ?) ~ YİS ~ YİŞ** kelimesinin 24 örneği 5 ayrı imlâ ile geçmektedir.

I. YİS (YİŞ ?) (𐰉𐰺) ve (𐰉𐰺𐰽) [Y²S²; Y²YS²] (4 örnek)

y(i)r y(i)s 𐰉𐰺 𐰺𐰽 Altay 36. Kalbak-taş 1

yis[ke tegi] ... [𐰉𐰺] Ongin 2

b(i)rig(e)rü : uçı : (a)ltun yis : (: 𐰉𐰺 : 𐰽𐰺𐰽 : 𐰺𐰽 : 𐰺𐰽𐰺𐰽) Terh/Taryat B 5

yis üze 𐰺𐰽𐰺 𐰉𐰺 Irk Bitig 17

II. YIS¹ (YİŞ ?) (𐰺𐰽𐰺) [Y²YS¹] (1 örnek)

kök öng(ü)g yog(u)ru ötüik(e)n y²ısg(a)ru ud(u)zt(u)m inğ(e)k köl(ü)k(i)n Ton. 15
(𐰺𐰽𐰺𐰽 : 𐰺𐰽𐰺𐰽 : 𐰺𐰽𐰺𐰽) 𐰺𐰽𐰺𐰽𐰽𐰽 𐰺𐰽𐰺𐰽𐰽𐰽 : 𐰺𐰽𐰽𐰽𐰽 : 𐰺𐰽𐰽𐰽𐰽)

III. Y²IŞ (𐰺𐰽𐰽) [Y²YŞ] (12 örnek)

a) yalın halde:

türk : k(a)ğ(a)n : öt(ü)k(e)n : y²ış : ol(u)rs(a)r : KT G 3; BK K 2

(: 𐰺𐰽𐰽𐰽 : 𐰺𐰽𐰽 : 𐰺𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽 : 𐰽𐰽𐰽)

⁶ Sir Gerard Clauson, a. g. e., s. 976a-b.

öt(ü)k(e)n : y²iş : ol(u)rs(a)r : b(e)ngü : il t(u)ta ol(u)rt(a)çı s(e)n : KT G 8; BK K 6

(: ዝገለጸዎት : ገጽጽ : ጠቅላይ : ዛሬ : ማለት : ስራ)

öt(ü)k(e)n : y²iş : bod(u)n : b(a)rd(ı)ğ : KT D 23; BK D 19

(: ማሳደግ : ጎንጎል : ማለት : ስራ)

çöğ(a)y : y²iş : (: ማለት : ወንጌል) KT G 6; BK K 5

k(a)d(ı)rk(a)n : y²iş : kon ... (...)ጎጥ : ማለት : ጎንጎል) BK D 39

b) akkuzatif halde:

ol yulka : türg(i)ş : t(a)pa : (a)ltun y²iş(t)ğ : (a)şa : (i)rt(i)ş öğ(ü)z(ü)g : k(e)çe : yorıd(i)m(t)z KT D 36-37; BK D 27 : ጎንጎል : ገጽጽ : ጠቅላይ : ገጽጽ

(: ስራ : ገጽጽ : ጠቅላይ : ገጽጽ : ገጽጽ : ማለት)

k(a)d(ı)rk(a)n : y²iş(t)ğ : (a)şa : bod(u)n(u)ğ : (a)nça kondurt(u)m(u)z KT D 21; BK D 17 (: ስራ : ገጽጽ : ገጽጽ : ማለት : ጎንጎል)

kögm(e)n : y²iş(t)ğ : toğa : yorıp : KT D 35; BK D 27

(: ገጽጽ : ገጽጽ : ማለት : ስራ)

c) datif halde:

ilg(e)rü : k(a)d(ı)rk(a)n : y²işka t(e)gi : KT D 2; BK D 4

(: ገጽጽ : ገጽጽ : ጎንጎል : ጠቅላይ)

y²işka : (a)ğdı (: ገጽጽ : ገጽጽ) BK D 37

ç) lokatif halde:

k(a)ğ(a)nın : birle sonja y²işda : süğ(ü)şd(ü)m(ü)z KT D 35; BK D 27

(: ስራ : ገጽጽ : ገጽጽ : ገጽጽ)

öt(ü)k(e)n : y²işda : yig : idi yok : (e)rm(i)ş KT G 4

(: ገጽጽ : ገጽጽ : ገጽጽ : ገጽጽ : ስራ)

IV. YIS (YİŞ?) (ማለት) [Y¹YS¹] (6 örnek)

a) yalın halde:

ol üç k(a)ğ(a)n : ögl(e)şip (a)ltun yış öze : k(a)b(ı)ş(a)l(t)m t(i)m(i)ş : Ton. 20

(: ስራ : ገጽጽ ማለት ጎንጎል : ገጽጽ : ጎንጎል)

b) akkuzatif halde:

(a)ltun yış(t)ğ : yols(u)z(i)n : a(ş)d(t)m : Ton. 35

(: ስራ : ማለት ጎንጎል)

(a)ltun yış(t)ğ : a(ş)a : k(e)lt(i)m(i)z :

(: ስራ : ማለት ጎንጎል) Ton. 37

kögm(e)n yış(ı)ğ : (e)b(i)rü : k(e)lt(i)m(i)z

(: Ҡыҫкыҫ : Ҡыҫ : Ҡыҫ : Ҡыҫ) Ton. 28

c) lokatif halde:

(a)ltun yışda : ol(u)r(u)ḡ tidi : (: Ҡыҫ Ҡыҫ : Ҡыҫ) Ton. 31

(a)ltun yışda : ol(u)rt(u)m(u)z : (: Ҡыҫ Ҡыҫ : Ҡыҫ) Ton. 32

V. YIS (YIŞ ?) (Ҡыҫ) [Y¹YS¹] (1 örnek)

öt(ü)k(e)n : yis : b(a)ş(ı) : nda (: Ҡыҫ : Ҡыҫ : Ҡыҫ : Ҡыҫ) ŞU D 9.

Bu malzemeyi Türk lehçelerindeki ses denkliklerine göre değerlendirirsek;

1. Etü. y- : Sahalar s- ; Etü. -s/-ş : Sahalar -s	
etü. y(i)s / y(i)ş (lḡ); yis / yiş (lḡ); y ² is ¹ (ḡḡ)	Sahalar sis
(Altay, Ongin, Terh/Taryat, Irk Bitig)	
2. Etü. y- : Hakas ç- ; Etü. -s/-ş : Hakas -s	
etü. y ² is (ḡḡ) veya yis (ḡḡ) (Ton. 732 ?); yis (Ҡыҫ) Şine-Usu	Hakas çis
3. Etü. y- : Şor ç- ; Etü. -ş : Şor -ş	
etü. y ² iş (Ҡыҫ) (Köl Tigin ve Bilge Kağan - 732-735)	Şor çiş
4. Etü. y- : Kırgız c- ; Etü. -ş : Kırgız -ş	
etü. y ² iş (ḡḡ) (Köl Tigin ve Bilge Kağan - 732-735)	Kırgız cış

Sonuç: Eger bugün çağdaş Türk lehçeleri varsa, dün de tarihî Türk lehçeleri vardı.

* * * * *

V. *Yış* kelimesinin etimolojik açıklanması Cengiz Alyılmaz tarafından *ı ~ (y)ı* “ağaç” kökünden -ş çokluk eki ile *yış < (y)ı-ş* “ağaçlar = orman” şeklinde yapılmıştır ve bu etimolojik açıklama doğrudur.⁷

Gerçekten de Genel Türkçede Göktürk yazıtlarındaki kullanılışları yukarıda verilen *ı ~ (y)ı* şeklinde ve “ot, çalı, çalılık, ağaç ile çalı arası bitki, ağaç” şekillerinde anlamlandırılan bir kök kelime vardır. Bu kökten -gaç eki ile *ı-gaç ~ (y)ı-gaç* şeklinde bir kelime türetilmiş ve metinlerde de ikileme olarak *ııgaç* ve *yııgaç* şekillerinde kullanılmıştır.

ıgaç ~ (y)ıgaç kelimesinin gelişmesi şöyle açıklanabilir. Türkçede kullanılan bütün ünlüler kısadır ancak *ı* ünlüsü normalden de kısa olduğu için kendisini ya *y* önsesini alarak *yı* şeklinde uzun hale getirecek, veya düzleşerek *a* şeklinde normal

⁷ T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, 1968, s. 121-122.

kısa ses haline gelecektir. Yani *yığaç* kelimesinin gelişmesi $(y)ıgac > (y)ağac > ağaç$ şeklinde olmuştur. Türkçedeki benzer şekiller arasında $(y)ılpagut > alpagut$, $(y)ıgla > aglamak$ örnekleri zikredilebilir.

Eski Türkçede *-s/-ş* eki ile teşkil edilen çokluk şekilleri için Talat Tekin *ışbaras tarkat* "ışbaralar, tarkanlar" ibaresindeki *-s* ve *-t* eklerini çokluk eki olarak açıklar ve ayrıca *tölis*, *tardus* (~ *tarduş*) ve *türgis* şekillerini de diğer örnekler olarak verir. A. N. Kononov da bu örnekleri tekrarlar ve bunlara *oğuş*, *oduş* ve *ödüş* örneklerini ekler.⁸ Karl Heinrich Menges ise *kengeris* < *keng-er-i-s* "kagnılılar" kelimesinde bu eki bulmaktadır.⁹

Sonuç olarak Sayın K. Mirşan "canım ben *yış* ~ *yiş* kelimesinin bugünkü Türk lehçelerinde geçmediğini söylemişim" maazeretinin arkasına saklanabilir. O zaman da bellibaşlı çağdaş Türk lehçelerini okuyup, anlayıp konuştuğunu söyleyen bu zatin Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinin ses denkliklerinden haberi olmadığı **itiraf-ı zünûb** olarak oraya çıkar.

* * * * *

Not: A. P. Dulzon'un Etnolingvistiçeskaya differentsiatsiya tyurkov Sibiri", adlı araştırmasında şu bilgi görülüyor:¹⁰ "Tubalar kendilerine 'Yışkiji' (yış = dağ ormanı) derler; Altaylılar (*Altaykiji*), Teleütler ve Tuvalılar ise onlara 'Yışkiji' yerine 'Tuba' veya 'Tubalar' derler". Dulzon'un bu tespitinden çok küçük bir etnik grup olan Tuba Türkleri'nin kendilerine endoetnonim olarak *Yışkiji* demelerinin çok arkaik bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmet Caferoğlu bu endoetnonim hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

"**4. Tubalar:** Tuba'lar diğer bir deyimle "Tuva" veya "Tuma" adlı bu Türk halkı kendine "Yış-Kiji", yâni "Orman halkı" adını verdiği halde Rus idaresi bunları, Biya, Katunya ırmakları ile Teles gölü arasındaki bölgede yaşadıklarından dolayı, sırf komşularına izafeten "Çernoviye Tatarı" gibi yanlış bir etnik ad altında zikretmiştir. Radloff bu deyim "Karaorman Tatarları" diye çevirmiştir. Uymen, Puja, Büyük ve Küçük İşa, Sarı ve Kara Kokşı, Mayma gibi küçük ırmaklar etrafında yaşamaktadırlar. Daha fazla Altay Türkleri topluluğundan sayıldıklarından sayıları hakkında bilgimiz tam değildir."¹¹

Nâdir Devlet ise "Çağdaş Türkiler" adlı eserinin dokuzuncu bölümünde verdiği levhada Sibiry Türklerinin Altay (Oyrot) kolunun Kuzey dâhını "*Tuba = Yiş-kiji* (Karaorman Tatarı)" şeklinde tavsif etmektedir.¹²

⁸ A. N. Kononov, *Grammatika Yazıkı Tyurkskiş Runiçeskiş Pamyatnikov <VII-IX vv.>*, Leningrad, 1980, s. 72 § 80 ve 145-146 § 268.

⁹ Karl Heinrich Menges, "Etymological notes on some *Päçänäg* names", *Byzantion*, XVII, 1944-1945, s. 269.

¹⁰ *Struktura i İstoriya Tyurkskiş Yazıkov*, Moskova, 1971, s. 201-202.

¹¹ Ahmet Caferoğlu, "Altay Türkleri, *Türk Kültürü*, II, 23 (1964), s. 47-50; *Türk Kavimleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No 52, Ankara, 1983, s. 8. İkinci baskı, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 8.

¹² Nâdir Devlet, *Doğuştan Günümüze Kadar Büyük İslâm Tarihi. Ek cilt: Çağdaş Türkiler*, İstanbul, 1993, s. 375.